

ŁUKASZ LUBRYCZYŃSKI
KAROLINA WANDA GAŃKO

Dorożkarstwo warszawskie w XIX wieku

Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu
Kardynała Stefana Wyszyńskiego
Warszawa 2016

Monografia naukowa

Łukasz Lubryczyński, Karolina Wanda Gańko
Dorożkarstwo warszawskie w XIX wieku

Recenzja naukowa

dr hab. prof. UW Jolanta Sikorska-Kulesza

Redakcja i korekta

Grażyna Nowocień-Mach

Projekt okładki, układ typograficzny, skład i łamanie

Piotr Górski

Książkę złożono krojem Servus zaprojektowanym przez Michała Jarocińskiego (dadastudio.pl).

Wydawnictwo dziękuje Muzeum Historii Warszawy za udostępnienie zdjęć.

Na okładce wykorzystano zdjęcie ze zbiorów Biblioteki Narodowej.

ISBN 978-83-8090-201-5 (wersja drukowana)

ISBN 978-83-8090-202-2 (wersja elektroniczna)

© Copyright by Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego,
Warszawa 2016

Rada Programowa serii UKSW „W służbie Niepodległej” składa serdeczne podziękowania Bankowi Zachodniemu WBK za okazaną pomoc i wsparcie, które przyczyniły się do wydania niniejszej pracy.

 WBK | Bank Zachodni WBK

Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie
ul. Dewajtis 5, 01-815 Warszawa
www.wydawnictwo.uksw.edu.pl; e-mail: wydawnictwo@uksw.edu.pl

Druk i oprawa:

Oficyna Wydawniczo-Poligraficzna „Adam”

02-729 Warszawa, ul. Rolna 191/193

tel. 22 843 37 23, 22 843 08 79, tel./fax 22 843 20 52

Spis treści

Wstęp / 11

Rozdział I. Zarys dziejów XIX-wiecznej Warszawy / 13

Rozdział II. Dorożki / 26

1. XVIII-wieczne początki dorożkarstwa w Warszawie / 26
2. Rodzaje dorożek i sań / 30
 - 2.1. Budowa dorożek i ich podział / 30
 - 2.1.1. Nadwozie i podwozie / 32
 - 2.2. Konie / 34
 - 2.3. Podział dorożek na klasy / 36
 - 2.4. Taksy dorożkarskie / 37
 - 2.5. Inne rodzaje powozów wykorzystywanych na dorożki / 38
 - 2.6. Dorożki praskie, czyli bryczki i wolanty / 40
 - 2.7. Sanki dorożkarskie / 44
3. Uzyskanie pozwolenia na powożenie dorożkami i ich lustracje / 47
4. Liczba dorożek / 50
5. Produkcja, zakup i utrzymanie dorożek / 51
6. Dorożki w ruchu miejskim / 57
 - 6.1. Zasady ruchu drogowego / 57
 - 6.2. Stacje dorożkarskie / 58
 - 6.3. Popularne trasy / 65
 - 6.4. Pasażerowie / 68
7. Konkurenci dorożek / 73
 - 7.1. Omnibusy / 73
 - 7.2. Tramwaje konne i elektryczne / 75
 - 7.3. Pozostali konkurenci dorożek / 78

Rozdział III. Społeczność dorożkarzy / 80

1. Dorożkarz jako zawód / 80
2. Wymogi prawne / 83
 - 2.1. Nieletni dorożkarze / 86
 - 2.2. Kobiety dorożkarki / 87
3. Zarys kariery zawodowej / 90
 - 3.1. Liczebność / 92

3.2. Struktura dorożkarstwa	/	94
3.2.1. Podział dorożkarzy według kryterium własności	/	94
3.2.2. Struktura narodowościowa dorożkarzy	/	108
3.3. Charakterystyka społeczności – życie codzienne	/	113
3.3.1. Pochodzenie społeczne	/	113
3.3.2. Rodzina	/	116
3.3.3. Miejsce zamieszkania	/	117
3.3.4. Życie codzienne	/	124
3.3.5. Dorożkarze oczami opinii publicznej	/	127
3.3.6. Elita dorożkarstwa	/	129
3.4. Wykroczenia i przestępczość dorożkarzy	/	136
3.4.1. Wykroczenia związane z wykonywanym zawodem	/	137
3.4.2. Dorożkarze i ich związki ze światem przestępczym	/	144
IV. Zakończenie	/	147
V. Aneksy	/	150
1. Właściciele dorożek w 1854 roku (bez podziału na zamieszkiwane ulice)	/	150
2. Właściciele dorożek według spisów mieszkańców Warszawy i Pragi (z podziałem na zamieszkiwane ulice)	/	151
VI. Przypisy	/	166
VII. Bibliografia	/	197
1. Źródła	/	197
1.1. Archiwalia	/	197
1.2. Źródła drukowane	/	197
1.3. Pamiętniki i wspomnienia	/	198
2. Literatura	/	199
2.1. Encyklopedie, informatory, słowniki	/	199
2.2. Opracowania i artykuły	/	199
3. Prasa	/	203
4. Strony internetowe	/	204
VIII. Indeks osobowy	/	205

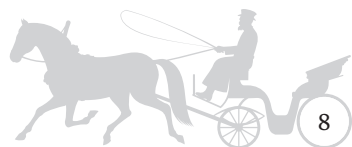

Spis ilustracji

- Plan Warszawy z 1831 roku, zaznaczone okopy Lubomirskiego / 16
- Przystań na Wiśle około roku 1892. Fot. K. Brandel / 21
- Roboty około przeprowadzenia nowej ulicy, łączącej Krakowskie Przedmieście z ulicą Mazowiecką / 23
- Latarnia dorożkarska / 31
- Plac Warecki około roku 1892. Fot. K. Brandel / 32
- Schemat dorożki z zaznaczonymi poszczególnymi elementami / 33
- Przysłowie: „Tonący brzytwy się chwyta”, H. Pillati / 34
- Dorożka warszawska, rys. Dmochowski / 35
- „W Alejach”, rys. Stanisław Wolski / 37
- Tabliczka z taksą dla dorożek parokonnnych, 1913 rok / 39
- Dom założyciela Nowej Pragi, Ksawerego Konopackiego / 41
- Most Aleksandrowski na Wiśle, rys. Adolf Kozarski / 42
- Nowy Zjazd około roku 1891, fotograf nieznany / 43
- Kalendarz na luty 1868, w środku sanie / 44
- „Z pierwszym śniegiem w Aleje”, rys. Stanisław Wolski / 45
- Najsłynniejszy dorożkarz warszawski – Gottlieb (Bogumił) Langner / 46
- Plac Teatralny – pałac Jabłonowskich – Ratusz / 47
- Dorożkarze podczas przeglądu i dzień po nim / 49
- Piotr Steinkeller, światłodruk A. Majewskiego / 52
- Złoty młodzieniec w wagnerce / 53
- Ogłoszenie prasowe fabryki powozów Adolfa Hertla / 54
- Józef Rentel / 54
- Fabryka powozów Adolfa Hertla / 55
- Handel sianem / 56
- Przeгляд straży ogniowej na placu Saskim / 58
- Stacja dorożkarska przed budynkiem poczty na rogu placu Wareckiego i ulicy Świętokrzyskiej, fot. M. Puscha z ok. 1865 r. / 59
- Dworzec Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej, Jan Kotowski / 60
- Plac Teatralny w Warszawie, Marcin Zaleski / 61

- Teatr Wielki / 62
- Wejście do kawiarni Semadeniego w gmachu Teatru Wielkiego, Stanisław Sroczyński wg Józefa Rapackiego (1959 wg 1901) / 63
- Na placu Bankowym, rys. Stanisław Wolski / 64
- Przed Resursą Obywatelską, Stanisław Wolski / 66
- „Pierwsze wyścigi konne na Polu Mokotowskim w Warszawie”, 1849 rok.
January Suchodolski / 67
- Charakterystyka dorożek warszawskich / 69
- Warszawa jeżdżąca / 70
- Dorożka wracająca z Bielan, Jakub Sokołowski / 72
- Zapis nutowy ballady o dorożkarzu / 73
- Omnibus warszawski, obraz J. Kossaka / 74
- Kolej konna w Warszawie w przejeździe ulicą Marszałkowską przy rogu ulicy
Świętokrzyskiej / 76
- Rysunek satyryczny przedstawiający tramwaj konny, Ludwik
Nawojewski / 77
- Dorożkarz warszawski ok. 1840 r. / 80
- Numer dorożkarski z 1908 roku / 84
- Czapka dorożkarska z daszkiem / 84
- Szyneł dorożkarski / 85
- Nieletni dorożkarz / 87
- Antonina Andrzejewska / 89
- Akt urodzenia Jana Józefa Bedyńskiego, s. Franciszka, parafia św. Andrzeja,
260/1867 / 92
- Grób Gottlieba Langnera / 98
- Kartka dorożkarska na październik 1848 roku / 99
- Akt urodzenia Michała Piusa, s. Jana, parafia Wszystkich Świętych
89/1899 / 101
- Odezwa pierwszomajowa Polskiej Partii Socjalistycznej skierowana
do dorożkarzy i furmanów 1906 r. / 103
- Odezwa pierwszomajowa Polskiej Partii Socjalistycznej skierowana
do dorożkarzy i furmanów 1907 r. / 104
- Kościół Świętej Anny. Wystawa Sztuk Pięknych i Resursa
Obywatelska / 105
- Pieczętka Towarzystwa Wzajemnej Pomocy Przemysłowców Przewozowych
w Warszawie / 107
- Najstarszy żydowski dorożkarz Warszawy Mojsze Dawid (nazywany tak
przez polskich kolegów) na Tłomackiem, 1924 rok. Fot. Menachem
Kipnis / 109

SPIS ILUSTRACJI

- Grób rodziny Daabów / 111
- Akt urodzenia Józefy Daab, c. Fryderyka, parafia ewangelicko-augsburska,
247/1854 / 112
- Akt urodzenia Emilii Daab, c. Jana, parafia ewangelicko-augsburska,
354/1853 / 113
- Akt ślubu Michała Czaykowskiego z Petronellą Szamotą, parafia
św. Aleksandra, 90/1836 / 115
- Plan Warszawy autorstwa Krzysztofa Kolberga, 1827 rok / 117
- Skupisko dorożkarzy w południowej części Warszawy, modyfikacja
mapy / 118
- Skupisko dorożkarzy w północnej części Warszawy, modyfikacja
mapy / 119
- Skupisko dorożkarzy w zachodniej dzielnicy, modyfikacja mapy / 120
- Plac Trzech Krzyży i kościół Świętego Aleksandra / 125
- Błogosławiony Ładysław z Gielniowa – patron bractwa
dorożkarskiego / 126
- Informacja prasowa o odpuszczeniu w kościele św. Anny
(pobernardyńskim) / 126
- „Sprzeczności” / 128
- Akt ślubu Grzegorza Bazarzkiego z Katarzyną Włodarską (wdową), parafia św.
Aleksandra, 44/1859 / 131
- Nekrolog Jana Jamiolkowskiego zamieszczony w „Kurierze
Warszawskim” / 135
- Na Placu Trzech Krzyży, Władysław Podkowiński / 140
- Z Podręcznika dla samobójców: Rozjechanie. Wychodzi się na plac teatralny
i basta / 142
- Znaczek pocztowy przedstawiający dorożkę warszawską z przełomu XIX
i XX wieku / 147
- Znaczek pocztowy przedstawiający sanie dorożkarskie z XIX i początku
XX wieku / 148
- Znaczek pocztowy przedstawiający omnibus warszawski z początku
XIX wieku / 148
- Znaczek pocztowy przedstawiający tramwaj konny z przełomu XIX
i XX wieku / 149

Spis tabel i wykresów

- Tabela 1. Zestawienie liczby dorożek jedno- i dwukonnych / 37
- Tabela 2. Taksa opłat za przejazd dorożką z 1818 roku / 37
- Tabela 3. Taksa opłat z 1857 roku / 37
- Tabela 4. Taksa opłat z 1874 roku / 38
- Tabela 5. Taksa opłat z 1885 roku / 38
- Tabela 6. Liczba sanek w poszczególnych latach / 45
- Tabela 7. Liczba dorożek w poszczególnych latach / 50
- Tabela 8. Rodzaje chodu konia / 58
- Tabela 9. Ceny podstawowych produktów w poszczególnych latach w zestawieniu z wynagrodzeniem dorożkarzy / 83
- Tabela 10. Przybliżona liczba dorożkarzy warszawskich w ciągu XIX i na początku XX wieku / 93
- Tabela 11. Porównanie cen zakupu dorożki i koni na raty i bez rat / 97
- Tabela 12. Porównanie taksy dorożek zwykłych i z taksometrami / 101
- Wykres 1. Wpływ cen czterech zbóż na liczbę dorożek / 51

